

Ա. ՉՈՊԱՆՅԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ

(Ծննդյան 100-ամյակի առթիվ)

Հայ մշակույթի վաստակաշատ երախտավորներից է Արշակ Հովհաննեսի Չոպանյանը (1872—1954), որը թողել է հարուստ և արժեքավոր գրական ժառանգություն, որը ներկայումս համարվում է Հայաստանի կուլտուրայի միահատորության ենթակա եղիշե Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանի սեփականությունը, վավերագրերի քանակը հասնում է 70.000-ի:

Ա. Չոպանյանը ծնվել է Պոլսում, ոսկերիչ Հովհաննես Չոպանյանի ընտանիքում: Սկզբնական կրթությունն ստացել է Պեշկեթաշի Մաքրուհյան վարժարանում, աշակերտելով թատերագիր Սրապիոն Թոլյանին, որն հատուկ ուշադրություն է դարձրել և ուղղություն տվել շնորհալի պատանու առաջին գրական քայլերին: Չոպանյանի ինքնուրույն և թարգմանական առաջին փորձերը լույս են տեսել Պոլսի «Բուրաստան մանկանց» հանդեսում:

1887—1893 թթ. նա սովորել և ալարտել է Ղալաթիո Կեդրոնական վարժարանը, աշակերտելով Եղիա Տեմիրճիպաշյանին, Թովմաս Թերզյանին, Մինաս Չերազին և ուրիշների, որոնք մեծ ազդեցություն են թողել ապագա գրականագետի վրա:

1893 թ. Չոպանյանը մեկնել է Փարիզ, հետևել Սորբոնի համալսարանի դասախոսություններին: 1894 թ. վերադարձել է Պոլիս, իսկ 1895 թ. խմբագրել է «Ծաղիկ» պարբերականը:

Նույն թվի վերջին նա թողել է Պոլիսը և ընդմիջտ հաստատվել Փարիզում:

Նրա վաղ շրջանի գեղարվեստական ստեղծագործությունների առաջին գրքույկը «Արշալույսի ձայներ» վերնագրով լույս է տեսել Պոլսում 1891 թ., որի մասին հետաքրքիր գրախոսականներ են գրել Ե. Տեմիրճիպաշյանը, Հովհ. Հովհաննիսյանը և ուրիշներ:

Չոպանյանը 1898 թ. Փարիզում սկսել է հրատարակել «Անահիտ» հանդեսը, որն ընդհատումներով լույս է տեսել մինչև 1950 թիվը: «Անահիտ»-ը հսկայական, կարևոր դեր կատարեց արտասահմանի հայ մշակույթի կյանքում. նրա մեջ հանդես են եկել հայ անվանի մտավորականներ, գրողներ, արվեստագետներ, թարգմանիչներ, գիտնականներ և ազգային գործիչներ, որոնք սատարել են հայ մշակույթի հարստացմանը:

Չոպանյանը հեղինակ է ոչ միայն թագմաթիվ հոդվածների և ուսումնասիրությունների, այլև առանձին գրքերով լույս ընծայված աշխատությունների, գեղարվեստական և թարգմանական գործերի:

1894 թ. Թիֆլիսում լույս է տեսել նրա «Պետրոս Դուրյանի կյանքն ու գործը», 1902 թ. Փարիզում՝ «Նահապետ Քուչակի դիվանը», 1907 թ.՝ «Մկրտիչ Պեշկեթաշյանի կյանքն ու գործը», ու 1910 թ.՝ «Նաղաշ Հովնաթան աշուղը և Հովնաթանյան նկարիչը» և այլ ուսումնասիրություններ, 1924, 1929 թթ.՝ երկու հատորով «Դեմքեր» ժողովածուն:

Չոպանյանը հանդես է եկել նաև ֆրանսիական պարբերական մամուլում հայ կյանքի ու մշակույթի վերաբերյալ նյութերով, իսկ

առանձին գրքերով հրատարակել է «Les massacres d'Arménie» (1896), «Poètes Arméniens anciens et modernes» (1902), «Les trouvères Arméniens» (1906), «Poèmes» (1908), «La Roseraie d'Arménie»-ի 3 հատորները (1918, 1923 և 1929):

Բազմաժանր է Չոպանյանի արխիվի բովանդակությունը: Որպես բանասեր-գիտնական Չոպանյանը աշխարհի տարբեր մասեր, նախաբաններից (Էջմիածին, Վենետիկ, Վիեննա, Երուսաղեմ, Անթիլիաս, Ջամատ, Լոնդոն, Փարիզ) հավաքել է հայ հին և միջնադարյան անվանի գրողների ստեղծագործություններից բազմաթիվ էջեր, իր գիտական հրատարակությունների համար: Նրանց մի մասը հրատարակել է, սակայն մեծ մասը մնացել է իր արխիվում, որոնք պետք է կարգավորել և լրացնելով տալ հրատարակության:

Մեծ արժեք և հետաքրքրություն է ներկայացնում ազգային հարցի առթիվ Չոպանյանի արխիվում տեղ գտած պաշտոնական գրությունները, նամակները, հոդվածները, զեկուցագրերը, կոչերը և համապատասխան նյութերը, որոնք տասնյակ տարիների պատմություն ունեն:

Չոպանյանի արխիվի շատ կարևոր բաժիններից մեկն էլ ինքնակենսագրական բնույթ կրող հուշերն են, որոնց մեջ մտնում են նաև հայ և օտար հայտնի դեմքերի՝ իր ուսուցիչների, ապագայում հայտնի մարդիկ դարձած դասընկերների, գրողների, գործիչների, արվեստագետների մասին գրածները:

Ա. Չոպանյանի արխիվի ամենաարժեքավոր բաժիններից մեկն է նամակագրական ժառանգությունը, որի մեջ գտնվում են հայ և օտար բազմաթիվ գրողներից, արվեստագետներից, գիտնականներից, բարձրաստիճան հոգևորականներից և ազգային գործիչներից ու պետական պաշտոնյաներից ստացած նամակները, որոնց թիվը հասնում է 30.000-ի. այդ թվին պետք է ավելացնել 5000-ի հասնող իր գրած նամակների մի մասի սևագիր պատճենները և վերջին տարիներից սխիտոսի թանգարան հասած տարբեր արխիվային ֆոնդերի մեջ եղած Չոպանյանից նրանց հղած նամակները:

Արշակ Չոպանյանի թողած գրական հարուստ ժառանգությունը հայ մշակույթի մի հսկայական շտեմարան է, մեծ գործիչ և հայրենասերի անմահ հիշատակը հավերժացնող:

Ա. Չոպանյանի նամակագրական ժառանգությունից «Էջմիածին» ամսագրի ընթերցողների ուշադրությանն ենք հանձնում Մադաթիա պատրիարք Օրմանյանին, Կոմիտաս վարդապետին, Խորեն արք. Մուրադբեգյա-

նին, Գարեգին Ա կաթողիկոս Հովսեփյանին, Կյուրեղ Բ Երուսաղեմի հայոց պատրիարքին, Գևորգ Զ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին, Արտավազդ արք. Սյուրմեյանին, Գարեգին պատրիարք Խաչատրյանին և հանրաժանող մի քանի հայ մտավորականներին նրա գրած նամակներից մի քանիսը:

ԳՐԶԱՐ ԱԶՆԱՎՈՒՐՑԱՆ

1904, նոյ. 5, Փարիզ,

Ամենապատիվ Ս. պատրիարք Հայր,

Այսօր պ. Էզնայանեն իմացա, որ Ներքին գործոց նախարարը որոշել է որբերը թրքական դպրոց մը դնել: Եթե այդպես ըլլա, Էզնայանին կացությունը շատ անախորժ հանգամանքներու մեջ պիտի մտնէ: Իրեն դեմ գրգռված մտքեր կան և անոնց մեջ՝ հեղափոխականներ ալ: Արդեմ ըսողներ կան թե ինչո՞ւ Պոլիս լրկեց, թուրքերուն հանձնեց և այլն: Եթե Պերպերյան վարժարանը դրվին տղաքը, ամեն ձայն կարելի է լռեցնել. շատ լավ լուծում մը կըլլա այդ: Բայց թրքական վարժարան մը դրվելին ընդհակառակը պիտի բորբոքէ կրքերը: Կը խընդրեմ որ հաճիք իսկույն կրցածնիդ ընել որ պեսզի տղաքը Պերպերյան վարժարանը դրվին: Դժվար չէ Ձեզ համար բացատրել, փաստել, վերջապես միջոց մը գտնել, որ պեսզի այդ արդյունքը ձեռք ձգվի: Կը կըրկնեմ, հետևանքները շատ անախորժ կրնան ըլլալ, եթե իրերն այդ վիճակին մեջ մնան: Էզնայանին ալ միևնույն բանը ըսի: Ինք ալ զարմացած և դժգոհ կերևա այդ նոր որոշումն: Քանի որ ինքն է. բարերարը, և կուզե տղաքը Պերպերյան վարժարանը դրնել, ինչո՞ւ ուրիշներ կը միջամտեն:

Տղոցը ըսած էի թե միգնէ որ Պատրիարքին պատասխանը չգնա Վոսմշապուհ քահանայեն, կմեկնին Փարիզեն: Դժբախտաբար, համոզվել և մեկնել են: Դժբախտաբար, Դուք ալ անմիջապես չպատասխանեցիք և Ձեր որոշումը կամ կարծիքը չհայտնեցիք: Բայց եղածը եղած է. այժմ, որ տղաքը հող են, անհրաժեշտ է որ Պերպերյան վարժարանը դրվին, ատոր համար ամեն

* Նամակը ուղղված է Մադաթիա պատրիարք Օրմանյանին:

կարելի միջոց կը խնդրեմ որ ձեռք առնեք: Ասիկա կը խնդրեմ Ձեռն թե՛ տղոցը բարիքին համար, և թե՛ որպեսզի խեղդվին այն ահավոր սքանալաները որ պիտի տարածվին այստեղ եթե իրերը մնան այդ վիճակին մեջ:

Ընդունեցեք հարգալից զգացմանցս հավաստիքը:

Ա. ՉՈՊԱՆՅԱՆ

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ

1906, դեկտ. 6 Փարիզ

Գերապատիվ տ. Կոմիտաս վարդապետ.
Հարգելի հայրենակից,

Փարիզի Հայկ. Միության (կեդրոնական) խորհուրդը պարտք կը համարե իր խորին շնորհակալություններն հայտնել Ձեզ այն թանկագին աջակցության համար զոր անձնապես հանեցիք շնորհել մեր հայկական նվազահամոզեմունքին:

Խորհուրդս, իր երախտագիտությունը Ձեզ հայտնելու համար, որոշեց հատկացնել 1000 ֆրանք՝ Ձեր անտիպ աշխատություններն միույն տպագրության:

Կը խնդրեմ որ հաճիք ընդունել մեր հարգանքներում զգացմանց հավաստիքը:

(Ա. ՉՈՊԱՆՅԱՆ)

որ Փարիզ դրամատուսն մը մեջ կը գտնվի, պահ դրած խնամակալության մախազահի անունով, գործադրվի Էջմիածնի մեջ հոգևոր դպրանոց մը քանալու ծրագրին իրագործման իբր հեղինակի հիմնական միջոց: Միմիայն այդ գումարով (կարծեմ մեկ միլիոն ֆրանքեն քիչ մը ավելի է) Սանասարյան վարժարան մը քանալ Հայաստանի մեջ կարելի չէ, իսկ խանը Պոլիս գտնվելով հնարավոր չէ ծախել զայն, ոչ ալ կարելի է կարծեմ այսուհետև անոր վարձագինները Փարիզ դրկել. խնամակալության Պոլսո անդամները կը մտածեն թե շատ զգուշ պետք է վարվիլ, քայց Փարիզ դրամատուսն մը մեջ պահ դրած գումարեն Էջմիածնի մեջ հոգևոր դպրանոցի մը վերաբացման գործնականությունը, ունէ անպատեհության տեղի չի կրնար տալ և բոլորովին համաձայն ալ է քարերարին հայտնած կամքին քանի որ կտակին մեջ շեշտած է թե այդ կտակված գումարով հիմնվելիք դպրոցին մեջ աշակերտները պետք է կրթվին Հայաստանյայց եկեղեցվո ոգվոյն համեմատ:

Ինչո՞ւ Մայր Աթոռը ինքը այս առաջարկը իր կողմէ չներկայացներ Սանասարյան խրճատակալության ատենապետ պ. Գաբրիել Նորատունկյանին, ինչպես և Պոլիս՝ տեղապահ Գևորգ Ասլանյան սրբազանին:

Հուսալով որ այս թելադրությունս կը հաճիք հաղորդել Վեհ. Հայրապետին և Գեր. Խորհուրդին կը խնդրեմ որ ընդունիք սիրալիք հարգանքներուս հավաստիքը:

Ա. ՉՈՊԱՆՅԱՆ

<193...>

Գերապատիվ տ. Խորեն արքեպիսկոպոս Մուրադբեգյանին.
Էջմիածին

Հարգելի քարեկամ

Լրագիրներն հաճույքով իմացա որ Հայաստանի կառավարությունը հավանություն հայտնած է Էջմիածնի մեջ հոգևոր դպրանոցի մը վերաբացման: Բայց դրամն է որ կը պակսի այդ պետքին գոհացում տալու համար:

Վեց-յոթ ամիս առաջ, Ապագա թերթի հոդվածներես մեկում մեջ կտակներու հարցին առթիվ Սանասարյան կտակի մասին ևս, առաջարկած էի որ Պոլսո Սանասարյան խանին անցյալ տարիներում վարձագիններն գոյացած քաղական կարևոր գումարը

1940, օգոստ. 6, Փարիզ

Վեհափառ Տեր*

Վատան ըլլալով որ միաձայնությամբ պիտի ընտրվիք Կիլիկիո կաթողիկոս, ես առաջուց խնդակցություններս ու շնորհավորություններս հայտնած էի Ձեզի: Եթե անկից ի վեր չկրկնեցի շնորհավորություններս, պատճառը արդեն իսկ այդ պարտականությունը կանխավ կատարած ըլլալս չէ, այլ արտակարգ ու հուզիչ դեպքերը որ Ձեր ընտրվելն ի վեր պատահեցան:

Վերջերս Հայեպեն ճամակներ և Պեյրու-

* Նամակը ուղղված է Մեծի Տանն Կիլիկիո նոր-ընտիր կաթողիկոս Տ. Գաբրիել Ա. Հովսեփյանին:

թե՛ն թերթեր ստացաւ. կը խորհիմ որ այս նամակս ալ ուրեմն պիտի կարենա Ձեր ձեռքը հասնիլ: Կը խնդրեմ որ ընդունեք իմ սրտագին շնորհակտություններս, որոնց կը միացնեմ ջերմ մտղթանքներս: Կը մաղթեմ որ Ձեզի տրվի երկար ու նվազ մրրկային-տարիներով մնալ այդ պատմական թանկագին Աթոռին վրա և Ձեր ազգասեր արտին, շինարար մտքին և անձնվեր հոգիին քելմնավոր կարողությանց նորանոր ապացուցումներով նպատակորել Ձեր հայրապետության հովանվոյն տակ գտնվող հայ համայնքը:

Համեցեք ընդունիլ, Վեհափառ Տեր, խորին հարգանքիս հավաստիքը:

Ա. ՉՈՊԱՆՅԱՆ

ԿՅՈՒՐԵՂ Բ ՊԱՏՐԻԱՐԺԻՆ*

1947, մայիս 14, Փարիզ

Ամենապատիվ Ա. Հայր

Մեծապես ամոթով կը զգամ զիս Ձեր մոտ: Ծատոնց է որ ստացած եմ Ձեր 12 փետրվար թվակիր նամակը, և դեռ չեմ կրցած Ձեր ամենապատվության ինձմե ուզածը դրկել:

Հապաղմանս միակ պատճառը այլազան, անվերջ, անթիվ աշխատանքներով ծանրաբեռնված ըլլալս է: Կուզեի Ձեր նամակին տալիք պատասխանիս հետ, որ անշուշտ դրական միայն կրնար ըլլալ, գրություն մըն ալ դրկել այդ հայկական հանրագիտարանին համար: Դեռ չկրցա շարադրել այդ գրությունը: Ավելի դժվար է այդպիսի մեծ ու ճոխ նյութերու վրա ըսվելիքը քանի մը է-ջի մեջ տմեցնել, քան ընդարձակ ուսումնասիրություն մը նվիրել անոնց:

Այսօր հակիրճ նամակով մը գեթ կուգամ Ձեր Ամենապատվության ուղղել, Ձեր ներողամտությունը խնդրելու համար և հայտնելու համար, թե որոշած եմ գրել ուզված 100 տողը language and literature բաժինին վրա. կը հուսամ ի վիճակի ըլլալ այդ 100 տողը առավել երկու շաբթե՛ն Ձեր Ամենապատվության դրկելու:

Կը խնդրեմ որ ընդունեք, մեծապատիվ Ա. Հայր, խորին հարգանքիս հավաստիքը:

Ա. ՉՈՊԱՆՅԱՆ

1948, հունիս 10, Փարիզ

Սիրելի Գարեգին Սրբազան*

Ներեցեք Ձեր նամակներուն ցարդ մանրամասնորեն պատասխանած չըլլալու. շատ բան ունիմ գլուխս այս միջոցին. քիչ օրեն երկարորեն պիտի գրեմ Ձեզի. այսօր կը փութամ միայն Ձեզ շնորհակտորել Ձեր Նարեկի տաղաչափյալ թարգմանության համար, որ թե՛ իբր շարադրություն և թե՛ իբր տպագրություն գեղեցիկ է: Կուզեմ նաև Գեղամ սողոմոնյանի խնդրոյն շուտով լուծվելուն համար Ձեր աջակցությունը խնդրել. անհրաժեշտ է որ վայրկյան մը առաջ խելո՛ւ տղան ինքզինքը հող նետե, Պունենու Այրեսեն իր վիզան շատոնց եկած է հոս Արժանթինյան հյուպատոսարանը, քայց պետք է որ ֆրանսական իշխանություններն ալ (Եթովթկարտի ֆրանսական հյուպատոսեն) ստանա թրանզիթի վիզա մը գալու համար ֆրանսա և շոգենալ առնելու համար դեպի Պունենու Այրես, երեկ Արտաքին գործոց նախարարությունը զացի և կարևոր պաշտոնատար մը տեսա, հարկ եղածը ընել խոստացալ որպեսզի visa de transit-ը շնորհվի Գեղամին, քայց ըսալ, լավագույնն այն է, որ իր շոգենալի տոմսակն այժմե՛ն դրկվի ինձի Պունենու Այրեսեն և ես զայն ցույց տամ իրեն: Արդե՛ն Գեղամը, նամակով մը գոր Ձեզի դրկեցի, խնդրած էր պ. Տիարպեքիրյանեն որ իր ճամփորդության ծախքին համար հարկ եղած գումարը շնորհե իրեն կամ գեթ իբր փոխատվություն հասցնե իրեն. լավագույնն այն է, որ պ. Տիարպեքիրյան շոգենալի տոմսակն առնե և դրկե ինձի. այդ ձևով իր ընելիք բարիքը անմիջապես և ամբողջապես կիրականանա, ու Գեղամը իսկույն կուգա հոս և շոգենալը կառնե հող գալու համար: Կը խնդրեմ որ այդ բարի գործը շուտով կատարվի:

Սիրով Ձերդ

Ա. ՉՈՊԱՆՅԱՆ

1949, ապրիլ 27, Փարիզ

Նորին Սուրբ Օծություն Գարեգին Ա. Վեհափառ Տեր և ամենասիրելի բարեկամ

* Նամակը ուղղված է Նրուսահեմի հայոց Տ. Կուրել Բ պատրիարք իսրայելյանին

* Նամակը ուղղված է Տ. Գարեգին արք. Խաչատրյանին (տրապիզոնցի):

Ստացա Ձեր երկու նամակները ինչպես և Սիմոն Սիմոնյանի նամակը: Չափազանց կը ցավիմ որ Ձեր ազնիվ և հրապուրիչ հրավերն ընդունիլ այս տարվան համար՝ դժբախտաբար բացարձակապես անհնար է: Մինչև հառաջիկա գարուն ավելի, քան տասնյակ մը շատ կարևոր հանձնառություն ունիմ, կամ ծրագրված ու կիսով սկսված գործ ունիմ, զորոնք հետաձգելու կարելի չէ: Ձեր հրավերն ինձի եկավ շատ ուշ, և եթե զայն կարենայի ընդունիլ, պետք էր որ անմիջապես մեկնեի, ինչ որ շատ մը պատճառներով անկարելի է: Ներողամիտ եղեք ուրեմն Ձեր փափաքը որ իմա ալ է ներկա տարվան ընթացքին չկատարելու համար:

Եթե հաճիք պահպանել Ձեր հրավերը հառաջիկա տարվան համար, պայմանով որ աշման ըլլա մեկնումս (սեպտ. 15-են—նոյեմբ. 30-ի շրջան, temperature տեսակետով լավագույն շրջանը այդ կողմերը), սիրով պիտի ընդունիմ զայն: Մինչև հառաջիկա ամսուվան վերջը, կարգ մը կարևոր գործեր կարգադրած կըլլամ և ի վիճակի կըլլամ գալու այդտեղ և ի Ձեր ծրագրած աշխատանքները կատարելու որոնց վրա կրնաք ավելցնել նաև մի-երկու բանախոսություն ֆրանսերեն՝ հայ գրականության մասին՝ լիբանանցոց համար: Մի մտահոգվիք մեր երկուքին ալ տարուց ըլլալուն համար. առույգ և կորովով լեցուն ենք երկուքս ալ ու ապահովապես մեր առջև դնու առնվազն տասը տարի ունինք աշխատելու և արտադրելու համար. գալ տարի՝ աշման՝ երկուքս ալ պիտի ըլլանք այնքան ուժեղ առլցուն որքան այսօր:

Ուրեմն. եթե համաձայն եք Ձեր հրավերը պահպանելու. Անգի կըսեմ «ցտեսություն 1950 ի սեպտեմբերի վերջերը»:

Տեղեկությունները զոր Ձեր նամակին մեջ տված եք Անթիլիասի Կիլիկյան կաթողիկոսարանին մեջ արդեն իսկ ձեռք ձգված նյութական ու բարոյական ուժերուն և Ձեր ապագայի ծրագիրներու մասին, մեծապես հրճվեցուցին զիս:

Այդ բոլորը մեր ժողովուրդը կը պարտի էն առաջ Ձեր հեղինակավոր անձնավորության հմայքին, կորովին ու նախաձեռնության ոգիին: Կը մաղթեմ որ Ձեր բոլոր ծրագիրները կարենաք իրականացնել:

Քոլոլյանին գրեցի իր տան մեջ Ձեր թողած ձեռագիրներու և այլ իրերու ինչ եղած ըլլալու մասին տեղեկություն խնդրելով:

Տեր Լևոնին մեկ տխուր սխրագործության զոհ եղած ըլլալու են Ձեր թողածները: Տեր Լևոնին կինն ու զավակները շատ քիչ կը ճանչնան. Քոլոլյանին պատասխանը առնելու հետո պիտի տեսնեմ Տեր Ացկեն և անկից պիտի խնդրեմ որ ինքը տեսնե Տեր

Լևոնին կինը ու որդիները և անոնցն տեղեկություն ուզե այդ մասին:

Ձեր կիսանդրին ողբացալ Գյուրջյանի գլուխ գործոցներն միմ է:

Երեկ գացի մյուս Rue Nungesser et coll., որ Փարիզեն բավական հեռու մեկ անկյունը կը գտնվի, կուզեի տիկին Գյուրջյանը տեսնել և այդ մասին խոսիլ, եթե երկրորդ օրինակ մը հորինած է, պիտի խնդրեմ տիկին Գյուրջյանին որ զայն նվիրե Անթիլիասի կաթողիկոսարանին:

Տիկին Գյուրջյան դուրս ելած էր:

Այսօր կը գրեմ իրեն և ժամադրություն կը խնդրեմ հառաջիկա երկու օրվան մը համար: Եթե երկրորդ օրինակ մը չկա, պիտի առաջարկեմ որ տիկինը այդ buste-ը ծախսե մատչելի գինով մը և <Հիսի> Չամբերթենին պիտի խնդրեմ որ ինքը գնե և նվիրե Անթիլիասի կաթողիկոսարանին:

Ձերմ բարևներով՝

Ձերդ

<Ա. ՉՈՊԱՆՅԱՆ>

1949, դեկտ. 2, Փարիզ

Գարեգին Ա կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիո

Վեհափառ Տեր,

Ստացա հայ ձեռագիրներու Ձեր կազմած լայնածավալ ցուցակը՝ զոր սկսած եք տպագրել՝ առաջին մասը: Ինքիս եմ որ այդ ստվար ու կարևոր գործը, որուն Ձեր կյանքի ընթացքին ուժ և ժամանակ հատկացուցած եք, վերջապես կարող կըլլաք հրատարակել և հայ ու օտար բանասերներուն տրամադրության տակ դնել: Կը մաղթեմ որ միջոցներ ունենաք ի լույս ընծայելու նաև Ձեր ուրիշ անտիպ կամ կիսալարտ աշխատությունները, որոնք հայ բանասիրության մեծ ծառայություն մատուցանելու կոչված են: Վստահ եմ որ Դուք ալ նույն մաղթանքը կընեք իմ անտիպ գործերուս համար, որոնք (հայերեն ու ֆրանսերեն) բազմաթիվ են, բազմազան, և զոր այնքան կը ցանկամ անհետանալե առաջ՝ հրատարակված տեսնել:

Ձերմ սիրով և խոր հարգանքով

Ձերդ

<Ա. ՉՈՊԱՆՅԱՆ>

անթվ. <1949, Փարիզ>

Վեհապետ Տեր և ամենասիրելի բարեկամ*

Ստացա Ձեր նոր լույս տեսած «Յիշատակարանը ձեռագրացա» ստվար հատորը. հոյակապ գործ մըն է, ապրի այն ազնիվ ու ազգասեր ամուլը որ այդպիսի հրատարակությունը մը կարելի դարձուցեր է իր մեկնասական ճոխ նվերով:

Ապրի՜ մաև երիտասարդ բանաստեղծ Սասունցի Սիմոն Սիմոնյանը որ ներածությունը շարադրեր է և Ձեր ձեռագրին տպագրության հսկելու փափուկ ու դժվար աշխատությունն ստանձներ է:

Կը մաղթեմ որ Ձեր առողջական վիճակը որ արդեն իսկ զգալի կերպով բարվոքած է, ավելի ևս բարվոքի. կը մաղթեմ մաև նորահոր մեկնասաներ գոնեիք և ձեռագրաց հիշատակարաններուն այդ հսկա հավաքածուին մյուս երեք հատորներն ալ կարենան լույս տեսնիլ Ձեր հսկողության տակ:

Անգամ մը, որ Ձեր ուժեղ կազմվածքը հաղթեց այդ տկարությունը որ հանկարծ Ձեզ ուժասպառ ըրավ, համոզված եմ որ այլևս վտանգը անցած է և այսուհետև դեպի լիակատար բուժում պիտի ընթանա Ձեր թանկագին առողջությունը: Ձեր ներկայությունը, Ձեր նախագահությունը դեռ տարիներով անհրաժեշտ են Կիլիկյան կաթողիկոսարանի ու Դպրեվանքի այդ հայկական մեծ ու բարերար Տան համար:

Ձեր հանկարծակյա ծանր հիվանդությունը պատճառ եղավ որ Ձեր իսկ որոշած միջնադարյան հայ բանաստեղծության մասին շարք մը բանախոսություններ Ձեր Դպրեվանքին մեջ կատարելուն և այդ առթիվ Պեյրոյի և Հալեպի մեջ Ձեր նախագահության տակ իմ գրական 80-ամյա գործունեությանն հոբելյանի տոնախմբման ծրագիրները ջուրն իյնան այդտեղ: Իմ հոդ գալս 2—3 ամիս մնալս շատ մը ծախքի դուռ կրնա բանալ և ծրագրին այդ մասը կարելի է ջնջել, բայց հոբելյանս որ այնքան ջերմ ոգևորությամբ տոնվեցավ Նյու-Յորք, Պոսթըն, Պ. Ալրես, Թեհրան առանց իմ ներկայությանս, հիմա կը տոնվի մաև Պեյրոյի և Հալեպի ուր կը գտնվին ազգասեր կամ գրասեր հայ սակավաթիվ համայնքներ, որոնց մեջ գիտեմ որ բարեկամներ շատ ունին: Այդ հանդեսներուն իմ ներկայությունը անհրաժեշտ չէ. անհրաժեշտը այդ առթիվ Սուրիո և Լիբանանի հայոց մեջ հանգանակություն մը բանալով իմ կարգ մը կարևոր անտիպ գործերուս սպագրության և տպված գործերն ունանց վերա-

հրատարակման հավաքածուներու համար հարկ եղած գումարներուն ապահովելն է: Ուրիշ նամակով մը պիտի դրկեմ Ձեզի քիչ օրեն այդ հրատարակելի գործերուն ցուցակը, ունանք հայերեն, ունանք ֆրանսերեն, որոնցմե մին է Քուշակյան լավագույն տաղերուն ֆրանսերեն թարգմանությունս իմ կողմից ներածությամբ մը և Rene groussse պատմաբանին և ակադեմականին հառաջաբանը: Ատոր տպագրության ծախքերն արդեն ապահովված կրնամ համարեր, դիմեցի քանի մը ունևոր ակնեցիներու խնդրելով որ Ակնեցի մեծ աշուղ Քուշակին այդ հատորին տպագրության ծախքերու մասնակցին: Ես հարկ եղած գումարին կեսը արդեն գտած եմ, մյուս կեսին համար խոստացած է հավաքել Պոլսո Պատրիարք Խաչատուրյան Արքեպիսկոպոս, որ արդեն Հարավային Ամերիկայի հայոց առաջնորդ եղած ատեն հանգանակություն մը բացավ. 800,000 ֆրանք հավաքեց և կարելի դարձուց իմ բանաստեղծությունաց լիակատար հավաքածուին հրատարակումին: Կարդացի՞ք Պաշար-ի բացառիկին մեջ Բյուզանդ Էդիսյանի ընդարձակ հոդվածը իմ գրական գործունեության մասին, եթե չեք կարդացած կը խնդրեմ որ կարդաք, լավագույն ուսումնասիրությունն է, որ հայ մը ըրած ըլլա իմ գրական և ազգասիրական վաստակիս:

Եթե Պեյրոյի և Հալեպի մեջ հոբելյանս տոնվի և հանգանակություն մը բացվի, վըստահ եմ որ հրատարակելի գործերս չունեն է՛ն կարևորներուն տպագրության ծախքերը, կապահովվին (Պոնեոս Ալրեսի հանգանակությունը մոտ 700,000 ֆրանքի գումարին է հասեր):

Գարեգին Խաչատուրյան սրբազանն է որ որոշած էր Պ. Ալրեսի հոբելյանին տոնախմբությունը և հանգանակությունը: Ինք գնաց Պոլիս, բայց իր բարեկամները (Պ... ֆիլ և այլք) գործադրեցին իր որոշումը: Պիտի ցանկամ այդ գումարով հրատարակել «Roseraie d'Arménie»-ի չորրորդ հատորը որուն ձեռագիրը գրեթե ամբողջապես սպառաստ է:

Եթե ես անհետանամ, այդ գործերը չեն կրնար հրատարակվիլ հարկ եղած խնամքով. անհրաժեշտ է որ մեռնելն առաջ լրացնեմ այդ գործերուն ձեռագիրը և տպագրությանը ես ինքս հսկեմ:

Մաղթելով Ձեզի լիակատար բուժում և Ձեր բոլոր հոշակապ ծրագիրներու իրականացումը, կը խնդրեմ որ ընդունիք ամենաջերմ և գորովալիկ բարեմաղթությանս հավաստիքը:

* Նամակը ուղղված է Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոս Տ. Գարեգին Ա Հովսեփյանին:

1950, մարտ 14, Փարիզ

Սիրելի Արտավազդ սրբազան*

Այսօր Քարյանին դրկեցի երկու ցուցակ իմ հրատարակելի գործերու, որպեսզի ուրախ օրվան Հանձնաժողովի նիստին զանոնք կարդա և հետո Ձեզի հանձնեն: Մին ցուցակն է մեկ մասին այն գործերն որ ատենով տպված են և սպառված ու կարծես որ երկրորդ տպագրություն մը ունենան. մյուս ցուցակն է գրական էջերուս որոշ շարքերու հավաքածուներու որ դեռ հատորի մեջ չեն ամփոփված, կամ շարադրված, բայց անտիպ մնացած գործերու կամ ծրագրված, մասամբ շարադրված երկասիրությանց, որոնց հրատարակումը ջերմորեն կը ցանկամ անհետանալես սուաջ իրականացած տեսնել: Գիտեմ որ թե՛ Անահիտ-ի ընդհատված հրատարակումը վերսկսելու և թե՛ այդ ցուցակներուն մեջ մատնանշված գործերը տպագրելու համար սովոր գումարներ հարկավոր են, և հույս չունիմ որ այդ բոլորը կրնա շուտով իրականանալ, այնպիսի պահու մը մանավանդ ուր մեր ժողովուրդը հրատապ ստիպողական պետքեր ունի որոնց չոհսացում անհրաժեշտ է տալ: Բայց կուզեմ որ գիտնաք և հորելյանական Հանձնաժողովին հայտնեք թե հորելյանիս նախաձեռ-

նությունը Ձեր սրբազնության կողմե ատնվելեն իսկ սուաջ գտնվեցան քանի մը գրասեր անձնավորություններ որ ինքնաբերաբար իմ գրական աշխատությանց տպագրական ծախքերն ապահովել ջանացին: Պ. Ապրո Գումանյան պատրաստականություն հայտնեց „La Rose-rate d'Arménie-ի” առաջին հատորին (որ շատոնց սպասած է) երկրորդ տպագրության մը ծախքերն ստանձնելու: Գարեգին արքեպիսկոպոս Խաչատուրյան Պոեմոս Այրեսի մեջ հանգանակություն բացալ իմ բանաստեղծությունաց լիակատար հավաքածուին տպագրության համար, այդ տպագրությունը արդեն երեք քառորդով կատարված է, և կը հուսամ որ երեք շաբթեմ հատորը լույս տեսնեն: Ամերիկա գտնվող անձնավորություն մը, որ չուզեր որ իր անունը հայտնվի, վերջերս ինձի դրկեց երեք հարյուր տոլար, Անահիտ-ի վերերևման օգնելու համար. (Անահիտ-ի 1949-ի երկրորդ թիվը և 1950-ի առաջին թիվը միասին լույս պիտի տեսնեն այս տարվան հունիսի վերջերը): Կը հուսամ որ այդ ազնիվ գրասեր հայերուն օրհնակին հետևող ուրիշ հայրենակիցներ ալ պիտի գտնվին եթե մանավանդ Դուք իրենց կոչ մը ուղղեք:

Սիրով Ձերդ

Ա. ՉՈՊԱՆՅԱՆ

(Շաբունակելի)

* Նամակը ուղղված է Փարիզի առաջնորդ Տ. Արտավազդ արքեպ. Սյուրմելյանին:

